

BIBLIJSKO-JUDAISTIČKI KORIJENI EUHARISTIJE KAO GOZBE

Dr Adalbert REBIĆ

LITERATURA:

E. Bammel, Das heilige Mahl im Glauben der Völker, 1950; *P. Bénéoit*, Les recits de l'institution de l'Eucharistie et leur portée, u *Exégèse et Théologie I*, Paris 1961., str. 210–239; *J. Betz*, Eucharistie als zentrales Mysterium, u *Mysterium Salutis 4/2*, Benziger Verlag 1973., s. 185–209; *E. St. Drower*, Water and Wine. A Study of Ritual Idiom in the Middle East, London 1956; *R. Fenneberg*, Christliche Passafeyer und Abendmahl (StANT 27) München 1971.; *G. Gerlemann*, u *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament I*, 138–142; *A. Gerker*, Theologie der Eucharistie, München 1973., 17–60; *K. Kircher*, Die sakrale Bedeutung des Weines im Altertum, Geissen 1910.; *K. G. Kuhn*, Repas culturel essénien et Cene chretienne, u *Les Manuscrits de la Mer Morte*, Strassbourg 1957.; *M. Lucker*, Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole, Kösel Verlag München 1973.; *E. Pax*, Essen und Trinken, u *Bibel und Leben 10* (1969) 275–291; *Isti*, Jüdische Familienliturgie in biblisch-christlicher Sicht, u *Bibel und Leben 13* (1972) 248–261; *J. Maier-J. J. Petuchowski i dr.*, Jüdische Liturgie, Quaestiones disputatae 86 Freiburg 1979.; *P. Neunzeit*, Das Herrenmahl, StANT I, München 1960.; *Salom Ben – Horin*, Betendes Judentum, Tübingen 1980.; *G. Schreiber*, Zur Symbolik, Sprache und Volkskunde des Weines, Berlin 1953.; *B. Wulf*, Das heilige Mahl. Brot und Wein, Freiburg 1969.

U ovome napisu želimo istražiti starozavjetne biblijske i judaističke korijene euharistije kao gozbe. Kao što i sam naslov kaže naš je rad ograničen. Mi ne kanimo istraživati starozavjetnu biblijsku i judaističku pozadinu euharistije u svim njezinim vidovima, nego samo u vidu gozbe. Zadatak nam je, dakle, da potražimo u Starome zavjetu i u vrijeme Isusovo značenje sakralne gozbe i njezin odnos prema kršćanskoj euharistiji. To želimo istražiti sasvim objektivno, bez ikakvih unaprijed postavljenih pretpostavki.

Blagovanje je za starozavjetna čovjeka značilo neobično mnogo. To je za nj bio gotovo sakralni, otajstveni, sakramentalni čin. To dolazi do izražaja osobito onda kad su posrijedi svečane zajedničke gozbe. Gozba povezuje sudionike stola u čvrsto zajedništvo, u „communio” s božanstvom i među njima samima (usp. Ps 41,10; Iz 13,8). Upravo se zato gozba često upotrebljava kao simbolika u religioznom govoru (usp. Ps 23,5; 42,1; Iz 25,6). Gozba je pojam zajedništva i simbol sjedinjenja s božanstvom, s Bogom odn. s bogovima (usp. Izl 24,9–12; Iz 25,6; Mt 8,11; Mt 22,1–14 i par Lk 22,16–18).

GOZBA U STAROME ZAVJETU

U Starome zavjetu gozba je sastavni dio obreda sklapanja saveza ili bilo kakvog ugovora (usp. Post 26,30; 31,46–54; Izl 24,11; Jš 9,14 sl.). „Jesti i piti” jest terminus technicus za sklapanje saveza.¹

Već u biblijskoj prapovijesti (Post 1–11) susrećemo misao o blagovanju kao nečem što čovjeku može donijeti život: „Evo, čovjek postade kao jedan od nas – znajući dobro i zlo! Da ne bi sada pružio ruku, ubrao sa *stabla života* pa *pojeo* i *živio navijeke!*” (Post 3,22). Jesti plod s nekog drveta – očigledno se radi o sakralnu drvetu – znači za biblijskog pisca živjeti navijeke. Pozadina ovog biblijskog izričaja i ove biblijske slike očito je mitološka. U mitologijama Staroga istoka često susrećemo motiv svetog drveta s kojega čovjek može blagovati i tako postići besmrtnost, vječni život u Bogu, jednakost s bogovima.² Taj je motiv bio osobito čvrsto ukorijenjen u kanaanskoj poganskoj religiji kao sakralni obred. Taj je obred Izraelce stalno golicao i zavodio. Aluzija na to imamo dovoljno u proćkoj literaturi predezijskih proroka (usp. Jer 2,27; 3,6 i drugdje).

Tragove elemenata svete gozbe po prvi puta nalazimo u susretu svećenika kralja Melkisedeka iz Šalima i Abrahama: Post 14,18. Melkisedek iznese „kruha i vina”. A bio je svećenik Boga El Eljona. Kruh i vino su sastavni dio sakralne gozbe na Starome istoku pa onda i među Židovima (o tome poslije opširnije). Prinoseći Abrahamu „kruh i vino”, Melkisedek izgovara riječi blagoslova. To nas podsjeća na onaj blagoslov koji su Židovi izgovarali nad kruhom i nad vinom u okviru svojih svetih gozbi (o tome mnogo više poslije).

Post 18,6–8 opisuje kako Abraham sprema gozbu onim trima otajstvenim posjetiocima koji su mu prerekli da će Sara roditi sina. Ova gozba nije puka gostoljubivost nego i nešto više. U liku triju otajstvenih posjetilaca Abraham prepoznaje Jahvu. S Jahvom (u liku triju putnika) zajedno blaguje kruh, meso i mlijeko. Po tom blagovanju on se s Jahvom združuje, sjedinjuje. Jelo je u Židova gotovo uvijek neke vrste žrtva po kojoj se pobožnik približava Jahvi.³

Post 26,30 opisuje kako Izak sklapa savez s Abimelekom, kraljem Gerare.⁴ Izak Abimeleku i njegovim savjetnicima priredi gozbu: zajedno su jeli i pili. Ovdje susrećemo motiv zajedničkog blagovanja, motiv sakralne gozbe, kao vanjski izražajni i dokazni znak sklopljena saveza, prijateljskog odnosa. Zajedničkim blagovanjem stječu se prisne veze, prijateljske i drugarske veze. One su izražene u pojmu saveza. Sličnu misao susrećemo i u Post 31,45–50 gdje čitamo kako Jakov sklapa savez sa svojim stricem Labanom. Jakov postavi gomilu kamenja. Na njoj su zajedno blagovali. Ta gomila kamenja, posvećena sakralnom gozбом, postaje svjedokom između Jakova i Labana; zapravo Bog postaje živim svjedokom između Jakova i Labana. Gomila kamenja je žrtvenik posvećen blagovanjem. A žrtvenik uvijek

1 W. BEYERLIN, *Herkunft und Geschichte der ältesten Sinaitraditionen* 40–42.

2 A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, 165–166, 188–190.

3 Hebr. riječ za žrtvu *korban* znači približavanje za razliku od lat. riječi *sacrificium* što znači sveto činiti ili *offerre* što znači prinostiti.

4 E. Bammel, *Das hl. Mahl*. Usp. još i Post 21,22–32 što je duplikat ovog.

i svugdje simbolizira božanstvo (Post 27,4.9–10.14.17.19.25–29.31–40 opisuju *oproštajni obrok*, oprostajnu gozbu, na kojoj Jakov prije svoje smrti izriče *blagoslov* svome sinu).

U takav kontekst sakralne gozbe treba staviti i Izl 18,12 gdje čitamo: „Zatim Jitro, Mojsijev tast, prinese Bogu žrtvu paljenicu i prinos. Uto dođe Aaron i sve izraelske starješine da s Mojsijevim tastom *blaguju gozbu pred Bogom!*” Žrtva prinesena Bogu služila je kao gozba. Blagujući žrtvu pred Bogom, postaju dionici božanskog života, božanske prisutnosti, božanske svetosti. Žrtva čovjeka približava Bogu, združuje s Bogom.

Od osobite je važnosti žrtvena gozba koju susrećemo u biblijskom opisu sklapanja saveza između Boga Jahve i sinova Izraelovih na Sinaju (Izl 29,1–11). Dionici te sakralne gozbe su Mojsije, Aaron i 70 starješina izraelskih kao predstavnici sveg naroda. Oni u ime naroda sklapaju savez s Jahvom. Oni imaju milost Boga gledati i s njime *jesti i piti*. Što znači s njime ući u zajedništvo, u sjedinjenje, u „communio”, u pričest božanstva. Sakralna je gozba i u ovome slučaju sastavni element sklapanja saveza. Prema biblijskom opisu u Izl 24,4 i dalje Mojsije podigne žrtvenik, naredi mladićima da Jahvi prinesu žrtve paljenice i žrtve pričesnice. Kod tih žrtava dio (mast) se spalio na žrtveniku, dio je pripadao svećenicima (but), a dio je bio podijeljen prisutnu narodu da blaguje. I to je bila sakralna gozba. Blagujući tu žrtvu pričesnicu, narod postaje pričesnik Boga, sudionik Božjeg života, dionik spasenja. Vrlo su važni reci 6–8 koji opisuju kako je Mojsije uzeo krv i polovinu krvi ulio u posude, a polovinu izlio po žrtveniku. Zatim je, čitajući iz Knjige Zakona, *krvlju*⁵ poškropio narod govoreći: „Ovo je krv Saveza koji Jahve sada s vama uspostavlja na temelju svih ovih riječi!” (24,8). Ove riječi ponavlja Isus na posljednjoj večeri (usp. Mt 26,28; Lk 22,20; Mk 14,24; 1 Kor 11,25 i Hebr 9,20; 10,29). Obred polijevanja dijela krvi po žrtveniku koji simbolizira božanstvo, u našem slučaju Jahvu, a dijela krvi po narodu znači da ova dva partnera – Jahve i narod – postaju dionici jedne te iste krvi: jednog te istog života. Krv je za Semite sjedište života, nečeg najintimnijeg u jednom biću. Dok je narod blagovao žrtvu, Mojsije s predstavnicima naroda (Aaron, Nadab i Abihu sa 70 starješina) uspnu se k Jahvi. „Oni vidješe Boga Izraelova... Slobodno su Boga motrili i *jeli i pili*” (24,9.11). Ova sveta gozba pred Jahvom znači posebnu milost za sudionike. Oni postaju dionici Božjeg života, zajedničari Božji (usp. Pnz 27,7).

U Izl 29,31–34 imamo vrlo zanimljiv opis svete gozbe na kojoj blaguju Aaron i njegovi sinovi meso žrtvovana ovna i posvećeni kruh na svetom mjestu, na ulazu u šator, te tako postaju sveti, posvećeni, svećenici. „Neka jedu... da im se ruke ispune vlašću i da budu posvećeni!” (29,33). Sveta gozba ovdje kandidatima posreduje svećeničko posvećenje, vlast. Kao svećenici oni su posrednici između Boga i naroda. Imaju udio na Božjem životu. Na toj svetoj gozbi nije smio sudjelovati nitko od „laika”. Zato su preostalu hranu morali odmah spaliti da je ne bi slučajno tko dirnuo i jeo te tako dobio vlast, posvećenje (usp. Post 3,22).

⁵ Taj se obred u SZ više ne ponavlja. No on je bio vrlo raširen na Starom istoku osobito među Arapima. Usp. Herodot (III, 8).

Na svim ovim biblijskim mjestima sveta gozba pred Jahvom znači stjecanje zajedništva s Bogom, posebnog prijateljskog odnosa prema Bogu.⁶ Sveta gozba treba potvrditi savez, bilo da je riječ o savezu među plemenima (Post 31,53s i 26, 26–31) ili o savezu Boga i njegova naroda (Izl 24,11; usp. Pnz 27,7) ili o savezu Boga i njegova pomazanika – Mesije (1 Sam 9,22) i njegovih svećenika (Lev 24, 6–9). U tome je Izrael slijedio običaje svojeg vremena. Kultovi biblijskog Istoka obuhvaćali su naime i svete gozbe misterijskog odn. sakramentalnog značenja, kod kojih je uzimanje dijela od žrtvenog prinosa smatrano jamstvom za prisvojenje božanskih moći. Izrael je bio u stalnoj napasti da se pridruži tim oblicima kulta (usp. Br 25,2; Ez 18,6.11.15; 22,9). Za Izraelce je sveta gozba bila normirana Levitskim zakonikom (usp. Lev 3). Za njih je uostalom svaka gozba – barem ona koja je sadržavala meso – imala obilježje sakralne gozbe (usp. 1 Sam 14, 31–35). Konačno, svaki je svečani religiozni čin u Starome zavjetu sadržavao i svetu žrtvenu gozbu (usp. 1 Sam 9,12 sl.; usp. 1,14–18). Točan smisao ovog svetog blagovanja nije u biblijskim tekstovima jasan. Ali znamo iz drugih izvora da se blagovanjem sakralnih predmeta (kruha, mesa i slično) nastojalo prisvojiti božanske sile.⁷

Ponovljeni zakon je transponirao značenje svetih gozbi. On podređuje temu gozbe temi radosne svečanosti u prisutnosti Jahvinoj (Pnz 12,4–7.11 sl. 18; 14, 22 sl.; 15,20; 16,10–17). Jedina sveta gozba jest ona koja sjedinjuje sav narod na mjestu koje je Bog odabrao za svoju prisutnost, gozba kojom narod sa zahvalnošću slavi spomen na Božje blagoslove hvaleći ga vlastitim darovima.⁸

Slikom gozbe služili su se starozavjetni biblijski pisci da prikažu radost što je pribavlja gozba Mudrosti (Izr 9,1 sl.). Prorok Izaija obećava da će Jahve na kraju vremena „spremiti svim narodima gozbu od pretiline, gozbu od izvrsna vina” (Iz 25,6–12; usp. 65,13), na kojoj će sudjelovati svi koji su gladni, čak „ako novaca i nemaju” (Iz 55,1 sl.).

Svoju punu znakovitost starozavjetne gozbe dobit će kad njima bude prisustvo-
vao Isus. On je pozvan za Lazarov obiteljski stol, i odaziva se (Lk 10,38–42); biva pozvan i na svadbenu gozbu u Kani (Iv 2,1–11), na kojoj pretvarajući *vodu* u *vino* naviješta nova vremena, mesijanska vremena, koja je kod Židova *vino* simbolički označavalo. Isus prihvaća poziv farizeja Šimuna na njegovu gozbu i tu saslušava priznanje raskajane grešnice (Lk 7,36–50). Bez skrupula dijeli stol sa carinicima i grešnicima: s carinikom Matejem (Mt 9,10) i sa Zakejom (Lk 19, 2–10). Po običaju svojeg vremena Isus okuplja i svoje učenike oko stola i tako stvara s njima životno zajedništvo. Sam izriče poput kućedomaćina blagoslov nad kruhom (Mt 14,19 i 15,36). Govoreći o Kraljevstvu Božjem poseže za slikom gozbe i uspoređuje Kraljevstvo Božje – zajedništvo s Bogom i suživot s Bogom – s gozdom. Jer, gozba već sama po sebi ima za Židova mesijanski navještaj: ona

6 U biblijskom opisu sklapanja saveza i svete gozbe stanovitu ulogu igra Šekem sa svojim svetištem u čast boga El Berit (= Bog saveza). Vidi Još 8,32–35; 24,25; Pnz 11,28; 27, 9 i Suci 8,33–9,4.

7 X. LEON-DUFOUR, Rječnik biblijske teologije 274.

8 Ondje 274.

pribavlja radost (Sef 3,14–17; Iz 30,29; Neh 12,27–43; Mt 9,15 i Hebr 13, 9–16), oprostjenje (Lk 7,47), spas (Lk 19,9), preobilje dobara u pustinji za ogladnjele (Mt 14,15–21). To je povratak sreći raja i obnova čudesa Izlaska (Iv 6,31 sl. usp. s Izl 16,18).⁹

GOZBA U KASNOM ŽIDOVSTVU¹⁰

U kasnu židovstvu (a to velikim dijelom vrijedi i za suvremeno židovstvo) gozbe imaju važnu društvenu i religioznu ulogu. One su nešto sveto, svetinja. One se pretvaraju u liturgijski, kultski čin. Dom se u židovstvu Isusova vremena smatrao – a tako je još i danas – središtem vjerskog života (znatno više nego sinagoga), izabrano područje ostvarivanja duhovna života i vršenja duhovnih kreposti.¹¹ U rabinskoj se literaturi kuća odnosno dom hebrejskim jezikom zove *mikdaš me'at* (što znači malo svetište) ili *bet hamikdaš* (što znači sveti dom, sveta kuća). Obiteljski se *stol* u tom kontekstu pretvara u obiteljski *oltar*, *žrtvenik*. Prije nego će sudionici gozbe sjesti za stol obredno *peru ruke* kao nekoć svećenici prije žrtvovanja. Pranje ruku je mnogo više nego puki *higijenski* čin: ono je *kultski*, *liturgijski* čin. Rabinski je zakon strogo obvezivao sve „laike“ da peru ruke prije gozbe te tako na sebi ostvare dioništvo sveopćeg svećenstva prema starozavjetnom obećanju: „Vi ćete mi biti kraljevstvo svećenika i sveti narod!“ (Izl 19, 6).¹² Sveti Petar će to primijeniti na kršćane (1 Pt 2,4–5). Čest je slučaj u povijesti religija da se svakodnevni vjerski čini stiliziraju i sakraliziraju te tako poprimaju kultski oblik i onda kao takvi ostaju ukorijenjeni u liturgiji za sva vremena, pa makar civilizacijskim razvitkom bili nadideni ili promijenjeni (npr. obrezanje u Židova i muslimana, svećenička i liturgijska nošnja u kršćana i slično).

Kad su sustolnici oprali ruke, zauzimaju svoja sjedala za stolom. I to je obredni čin. Svako mjesto ima svoje značenje. Isus je svojim preporučio skromno biranje posljednjeg mjesta (Lk 14,7–11). Slijedi potom molitva zvana *blagoslov* (hebr. *berakha*, grč. euharistia) *nad kruhom*. Poslije molitve kućedomačin lomi kruh i dijeli ga sustolnicima po redu, uokrug. Zatim slijedi blagovanje, gozba. Na kraju opet molitva, i to *molitva zahvalnica*, pa pranje ruku i razlaz.

Blagovanje je za Židova liturgijski čin, simboličan čin (hebr. *se'uda šel micva*). Osobito religioznim blagovanjem smatrala su se tri subotnja obroka (šabatska jela), gozba na dan obrezanja, gozba na dan bar micva, na dan vjenčanja i uoči jom kipura. Zajedničko blagovanje bilo je za njih neka vrst pričešćivanja Riječju Božjom. Zato bi za vrijeme blagovanja obično vodili svete, duhovne razgovore.

⁹ Ondje 275.

¹⁰ R. FENNEBERG, *Christliche Passafeir*; J. JEREMIAS, *Jerusalem zur Zeit Jesu*; J. MAIER - J. PETUCHOWSKI, *Jüdische Liturgie* 40–42; C. GUIGNEBERT, *The Jewish World in the Time of Jesus*; J. BONSIRVEN, *Le Judaïsme palestinien au temps de Jesus I–II*; D. DAUBE, *The New Testament and Rabbinic Judaism*; G. F. MOORE, *Judaism in the first centuries of the christian era*, 3 sveska.

¹¹ Zato su kršćani u prva kršćanska vremena bez skrupula i bez kompleksa slavili euharistiju u svojim obiteljskim domovima (usp. Dj 2,46 i dr.).

¹² Šalom Ben-Horin, *Betendes Judentum*, 118 sl. 120–121.

Rabi Šimeon reče: „Ako su trojica blagovala za istim stolom a nisu raspravljali o Zakonu Gospodnjem, to je isto kao da su blagovali idolatrijsku hranu.” A rabi Obadija šel Bertinoro reče: „Ako su trojica blagovali za istim stolom i razgovarali o Zakonu Jahvinu, to je isto kao da su jeli za stolom Jahvinim!” (Avoth III).¹³

Židov jede *zajedno* sa svojom obitelji i *u* svojoj obitelji. Samo u izvanrednim prilikama pozivalo se goste. Siromahu i putniku bila su uvijek otvorena vrata. Bilo je strogo zabranjeno stalno jesti vani i potucati se od kuće do kuće tražeći jelo. To se smatralo vrlo lošim činom: „Ako *pismoznanac* običava svugdje jesti, s njime je gotovo. Njegova će se kuća srušiti. Žena će mu postati udovica, a djeca siročad. Svoj će studij (Zakona) napustiti. Zbog njega će nastati mnoge svade. Njegove riječi nitko neće uvažavati. Loše će ime steći za se i za svoju djecu sve do kraja svih pokoljenja. Nazivat će ga krčmarskim plesačem, izjelicom i potucancem” (Pesahim 49a: E. Pax, Essen u. Trinken 280).

PASHALNA VEČERA

Za naše razmatranje judaističkih korijena euharistije kao gozbe od posebna je značenja pashalna večera.¹⁴ Obred pashalne večere postojao je najvjerojatnije već u predmojsijevsko doba. Njegovo podrijetlo, izgleda, treba tražiti u životu starih nomada (usp. Izl 5,1–3 i 10,8 sl.).¹⁵ Kako je izgledao obred pashalne večere u starini možemo saznati iz Izl 12,21–23. Prema ovom tekstu Izraelci su pashalnu večeru blagovali u obitelji. Svaka je obitelj trebala žrtvovati jednu životinju od sitnog stada (Izl 12,21). Krvlju¹⁶ zaklane životinje trebalo je poškopiti vrata odnosno ulaze u šator (Izl 12,22). Taj je čin bio znakovit, sakramentalan: on je svojim učinkom trebao štiti ljude i životinje od štetnog djelovanja demonskih sila. Takav je obred bio vjeran odraz tadašnjih životnih uvjeta nomada i polunomada. Mojsijevska je religija prihvatila i asimilirala velik broj poganskih kultskih praksi. Tako je prihvatila i ovaj obred pashalne večere te mu dala novi povijesni kontekst: historizirala ga (stavila ga u vezu s Izlaskom iz egipatskog sužanjstva!). To je bilo učinjeno srazmjerno vrlo rano (usp. Izl 12,21–23. 29–34. 37–39 – J). Demonski je element bio isključen, a u središte je događaja stavljen Jahve (Izl 12, 23). Poslije je pashalni obred postao *spomen* (hebr. zikkaron)¹⁷ spasenja koje je Jahve proizveo na sinovima Izraelovim *izvevši ih* iz ropstva egipatskog. Kad se Izrael za stalno naselio u Kanaanu, stavio je pashalni obred u kontekst i u vezu s kanaanskim blagdanom beskvasnih kruhova (macot). Na taj se blagdan u okviru

13 Vidi kod G. DIX, *The Shape of the Liturgy*, 60–120; K. G. KUHN, *Repas culturel essenien et Cene chrétienne*, u *Manuscrits de la Mer Morte* 85–87.

14 A. REBIĆ, *Uloga i značenje euharistije u prvoj Crkvi* 542–544; W. O. E. Oesterley, *The Jewish Background of the Christian Liturgy* 204–230.

15 H. J. KRAUS, *Gottesdienst im Israel* 65.

16 T. BARROSSE, *Pascha und Paschamah!*.

17 Hebr. glagol *zakhar* je pregnantan: ne znači samo puko sjećanje nego sjećanje koje aktualizira, posadašnjuje i poovdašnjuje ono čega se sjeća.

pashalne gozbe prisjećao velikih Jahvinih djela iz vremena izlaska. No to ne bijaše samo običan spomen, puko prisjećanje,¹⁸ nego svojevrsna *aktualizacija*: posadašnjavanje, ponazočivanje izlaska, oslobođenja, otkupljenja, spasenja i svega što je s izlaskom bilo u vezi (i rađanje naroda kao *Božjeg* naroda). U kasnom starozavjetnom slavljenju pashalne večere sve više u središte pažnje jednostavno dolazi motiv i tema *oslobođenja*. Egzodus biva sve više teološka a sve manje historijska stvarnost, te postaje paradigmom svakog oslobođenja, a Egipat postaje paradigmom zemlje grijeha, jednostavno paradigmom grijeha. U Isusovo vrijeme na pashalnoj večeri prevladava već tema oslobođenja od grijeha.

Teološki i liturgijski razvoj pashalne večere došao je do svog vrhunca u tzv. *meduzavjetno* (lat. intertestamentarno) vrijeme. To je vrijeme II. st. prije Kr. do I. st. po Kr. To je vrijeme kad cvate kasnožidovska literatura (apokrifi i pseudoepigrafi) i kad se počinje zapisivati rabinska tradicija. U to doba teološki karakter pashalne večere postaje sve izrazitiji. U okviru pashalne večere slavi se i aktualizira ne samo oslobođenje iz Egipta (prvi egzodus) ili oslobođenje iz Babilonije (drugi egzodus ili alija) nego oslobođenje od grijeha, oslobođenje jednostavno. Dakako, sjećali su se i drugih djela Gospodnjih: stvaranja svjetova, obrezanja Abrahamova, žrtvovanja Izaka, ulaska Izraela u Egipat, iščekivanja Mesije te dolaska kraljevstva Božjeg s njime i iščekivanja svršetka svijeta. Po ovome posljednjem pashalna je večera – osobito u vrijeme Isusovo – dobivala sve više mesijanski i eshatološki karakter. Pashalna večera, najzad, bijaše velika *zahvalnica* Bogu za sva njegova divot-djela u povijesti spasenja (hebr. berakha, grč. euharistia). U tom smislu ona bijaše – govoreći iz kršćanske vizije – *sacramentum* Staroga zavjeta.¹⁹

OBRED PASHALNE VEČERE²⁰

Pashalna se večera blagovala u kući, u obitelji odmah po nastupu mraka. Najprije (1) su donijeli prvi pehar – kalež vina nad kojim je kućedomaćin – obučen u dugu bijelu haljinu s bijelom svilenom kopicom na glavi – izrekao blagoslov (hebr. berakha, grč. euharistia). Slijedi (2) predjelo i po predjelu (3) pranje ruku. Za vrijeme pranja ruku posluga je na stol donijela razna jela za gozbu (pashalno janje, beskvasni kruh, gorko zelje i drugi kalež vina). Zatim (4) kućedomaćin drži *homiliju* (*hagadu*) u kojoj djeci i svim ostalima tumači duhovno značenje pashalne večere. Kad je kućedomaćin završio homiliju, svi su zajedno recitali prvi dio *Hallela* (Ps 113), a kućedomaćin je sam molio molitve blagoslova nad kruhom. Na svršetku molitve kućedomaćina prisutni bi odgovarali s *Amen* što znači *Tako neka bude!* Poslije toga pili su iz drugog kaleža vino. Zatim (5) kućedomaćin lomi kruh, dijeli ga sustolnicima i svi blaguju kruh. Poslije toga (6) počistili bi stol i oprali ruke. Večera još nije gotova. Sada bi na stol donijeli (7)

18 J. KOLANOVIĆ, Euharistija kao memorijal, spomenčin, str. 302–321.

19 A. REBIĆ, Pasha i pashalna večera kao pralik euharistije 22; H. H. ROWLEY, The Faith of Israel 40–41; G. F. MOORE, Judaism in the first centuries of the christian era 301 sl.; R. LE DEAUT, La nuit pascale, passim.

20 A. REBIĆ, Pasha, str. 26–28.

treći kalež vina – tzv. blagoslovni kalež. Zove se *kalež blagoslovni* ili *čaša blagoslovna* zato što kućedomaćin nad njim moli molitvu zahvalnicu (hebr. *berakha* – zvala se i *kidduš*, grč. *euharistia*). I na tu su molitvu svi prisutni odgovarali s *Amen* – *Tako neka bude*. To je bila sveta čaša. U njoj je bilo sveto vino. S poštovanjem i pobožno jedni bi drugima dodavali kalež i iz njega pobožno pili. Kalež je prelazio iz ruke u ruku, od kućedomaćina pa do posljednjeg člana zajednice. Kad su popili ovo blagoslovljeno vino, donijeli su još *četvrti* kalež s vinom i nad njim recitirali ostale Hallel-psalme (Ps 114–118).

HABURA, HABUROT (pl.)²¹

Po uzoru na pashalnu večeru pobožni su Židovi priređivali svetu gozbu, večeru, češće u toku godine pa i mjeseca odnosno tjedna. Takve su se svečane večere odnosno gozbe na hebrejskom jeziku zvale *habûrôt* (pluralni oblik) odnosno *habûrâ* (sing. oblik), što u našem jeziku znači drugarstvo, prijateljstvo, zajedništvo. Dakle, drugarske večere. Obred drugarske večere – habure bio je uglavnom istovjetan s pashalnom večerom. Bio je pojednostavljen. Sastojao se od slijedećih čina: pranje ruku, blagoslov nad kruhom i odgovor prisutnih, lomljenje kruha i dijeljenje sustolnicima, pranje ruku, molitva blagoslova nad vinom, pričješćivanje iz kaleža vinom i, na kraju, duga molitva zahvalnica za sva stvorena dobra, za milost izlaska i Saveza, za zaštitu sada i u budućnosti (*kidduš*). Obred je završavao pjevanjem psalama. Nekako su ovako i prvi kršćani slavili svoje svečane večere, koje se u Dj grč. jezikom zovu *agape*.

Drugarske večeri – haburot – trebale su u Židova razvijati, podržavati i jamčiti bratstvo, prijateljstvo, drugarstvo, zajedništvo i jedinstvo (lat. *communio*). Plodovi su takva slavlja bili radost i veselje.

Svi ti elementi pashalne večere i habure očigledno su bili u Isusovu srcu kad je naumio sa svojim učenicima blagovati svoju posljednju pashalnu večeru ili svoju posljednju haburu. Isus je iskoristio sve te teološke naglaske pashalne večere i nju pretvorio u novozavjetnu pashalnu večeru, u gozbu svojeg Novog saveza koji je zapečatio svojom krvlju u smrti na križu. Umjesto *blagoslovljena kruha*, koji je za Židove teološki bio tako bremenit, daje svoje vlastito *tijelo*, to jest

21 DIDAHE, Sv. Justin i Traditio Apostolica. Vidi J. DANIELOU, *Theologie du Judeo-christianisme* 387–389. U Didahe se vidi očita veza između euharistije i gozbe. Opisuje prvi blagoslov (euharistia) nad vinom (IX, 1) zatim drugi blagoslov (euharistia) nad lomljenim kruhom (IX, 3). Za kruh i za vino veli: „Neka nitko ne blaguje niti ne pije s vaše euharistije ako nije kršten u ime Gospodina, jer s time je u vezi ono što je Gospodin rekao: Ne bacajte svetinju pred pse!” (IX, 5). Zatim slijedi posljednji blagoslov (X, i). Prema Didahe euharistija je gozba. Te euharistijske gozbe bile su žarišta mesijanske radosti i veselja (izvrstan članak o tome BO REICKE, *Diakonie, Festfreude und Zelos*, 49). Zbog zloupotreba o kojima već Pavao govori Korinćanima karakter gozbe je vrlo brzo došao u pitanje. Zanimljiv je i podatak koji nalazimo u *Traditio Apostolica* Hipolita Rimskog u kojoj piše da je biskup uz blagoslov nad kruhom i uz blagoslov nad vinom, sakramentima tijela Kristova, blagoslivljao još i mlijeko i med, zajedno pomiješane (23; SC 57). O tome je pisao N. A. DAHL, *La terre ou coule le lait et le miel, u Aux Sorces de la Tradition chretienne* (Mel, Goguel) 62–70. To svjedoči da je još u vrijeme Hipolita Rimskog euharistija bila u okviru gozbe, u okviru sakralnog blagovanja.

sebe sama. Zato nam Ivan umjesto opisa ustanove euharistije prenosi Isusov govor: „Ja sam kruh života... Ja sam kruh koji je sišao s neba... Ja sam kruh života... Ja sam živi kruh koji je sišao s neba. Ako tko jede od ovoga kruha, živjet će uvijek. Kruh koji ću ja dati jest tijelo moje – za život svijeta!” (Iv 6,35. 41. 48. 51). Umjesto *blagoslovljena vina* Isus daje svoju vlastitu *krv*, to jest *sebe sama*, svoj život; u mučeničkoj smrti na križu. Svoju posljednju večeru pretvorio je u vječnu gozbu koju želi slaviti sa svojim izabranicima, sa svima onima koji se oko njega ikad budu skupljali i njega ispovijedali kao osloboditelja, otkupitelja, Mesiju-Krista, Sina Božjega... Ta posljednja Isusova gozba treba po izričitoj Isusovoj želji biti *spomen* (hebr. zikkaron, grč. anamnesis) na njegovu muku-smrt-uskrnuće. Čini se da je starozavjetna pashalna večera kroz cijelo sz. vrijeme bila tako oblikovana, tako teološki obogaćivana, da bi Isusu mogla poslužiti kao okvir, izvor i polazište za njegovu novozavjetnu pashalnu večeru, za Gospodnju večeru, za Gospodnju euharistiju. U tom je smislu sz. pashalna večera – a s njome i druge židovske gozbe među kojima sigurno najviše židovske haburot – bila znak, predznak, navještaj novozavjetne pashalne gozbe.²²

KRUH I VINO

Dosad smo tako često govorili o kruhu i vinu kao sastavnim elementima židovske gozbe. Stoga želimo istražiti kakvo je značenje na tim židovskim gozbama imao kruh i kakvo je značenje imalo vino.

Kruh i vino su opći pojam za životnu hranu i životno piće. Kruh i vino su se već u *Babiloniji* upotrebljavali kod kultskih sakralnih gozbi.²³ I u *Mitrinu su se kultu* kruh i vino također upotrebljavali kao sastavni elementi sakralne gozbe koju su sljedbenici Mitre slavili kao spomenčin Mitrina uzašašća na nebo. I u *eleuzijskim misterijama* na sakralnim gozbama blaguju hranu zvanu *kykeon* – smjesu od brašna, vode i mirođija – te vjeruju da blagujući tu hranu postižu zajedništvo s bogom. U *Dionizijevu kultu* posvećeno vino služilo je kao sredstvo otkupljenja i pobožanstvenjenja. Takvih bismo primjera iz povijesti religija mogli donijeti vrlo mnogo.²⁴ No, nama ovdje nije cilj iznositi ulogu svetog kruha i svetog vina na sakralnim gozbama u raznih starih naroda. Mi se želimo ograničiti na židovsko poimanje vina i kruha i na njihovu primjenu u njihovim sakralnim gozbama.

Vino je sastavni element kulta pashalne večere, šabatne večere i drugih gozbi na razne blagdane u godini. O obredu pashalne večere već smo ranije dosta rekli. Ovdje se želimo zaustaviti kod vina i pitati se kakvu je ulogu i kakvo značenje kalež blagoslovni s vinom imao kod Židova.

22 A. REBIĆ, Pasha, str. 28.

23 M. LUCKER, Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole 59 sl.; N. ZAPLETATL, Der Wein in der Bibel 10s; B. WULF, Das heilige Mahl – Brot und Wein, passim; M. WAHRER, Brot und Gebäck im Leben und Glauben des Alten Orients, passim; K. KIRCHER, Die sakrale Bedeutung des Weines im Altertum, passim.

24 E. BAMMEL, Das heilige Mahl im Glauben der Völker. Vidi i bilješku 23.

Vino je kod svih starih mediteranskih naroda imalo neobično značenje. U Palestini je u starini bilo znatno više vinograda nego ih ima danas. Arapi su, budući da im je zabranjeno uživanje vina (kao i svakog drugog alkohola), zanemarili vinogradarstvo. Danas su Izraelci opet obnovili vinogradarstvo u Palestini i imaju izvrsna vina. U arheološkim iskapanjima pronađeni su mnogobrojni ostaci nekadašnjeg palestinskog vinogradarstva: preše, mljevaonice, sudovi za vino... Mnogima je vino, zajedno s kruhom, služilo kao okrepa, kao obrok. Ipak, vino se običavalo *piti* samo na gozbama, tj. onda kad je na stolu bilo i meso (Rim 14,21). Melkisedek je Abrahamu donio kruh i vino (Post 14,18). U svakodnevnom životu vino je prije svega služilo kao lijek. Zato milosrdni Samarijanac sa sobom nosi vino i ulje (Lk 10,34), a Pavao preporuča Timoteju da zbog slabosti želuca ne pije samo vodu nego i vino. „Vino je prvo od svih lijekova” zapisano je u rabinskoj literaturi (Baba Batra 58b). Zato je na večeri bio izrečen blagoslov nad vinom. U Židovstvu je kasnije bio i običaj da se, dižući vino, uzajamno zaželi život i zdravlje, „lehaj” (hrv. za zdravlje, u život). Taj se običaj – kojemu je inače podrijetlo sakralno – proširio među svim evropskim narodima. Uostalom i riječ vino (lat. vinum, grč. oinos ili voinos) potječe također iz Palestine (hebr. *vajin* odnosno kasnije *jajin*).

Glavna područja za uzgoj vina bila su Karmel, šaronska ravnica, obala kod Aškelona i kod Gaze i Judeja. Najbolja vina dolazila su iz Judeje i iz šaronske ravnice a nešto manje dobra iz Samarije i Donje Galileje. Vina su bila crvena, gusta, poput ljudske krvi. Bijela su vina bila vrlo rijetka. Bila su i znatno jača nego današnja, pa su se zato obično miješala s vodom i tako pila: dva dijela vode i jedan dio vina. Prije upotrebe vino se pomoću tkanine prorijedilo, filtriralo. Bogatiji su vinu dodavali i mirodije (osobito timijan i jasin i druge mirodije). Siromašni su vinu dodavali med. Osobito su voljeli kuhano vino kojemu bi dodavali jaje (kao što je to još danas običaj na Cipru).

Neumjereno uživanje vina bilo je strogo zabranjeno. Studenti koji bi se napili vina nisu se smjeli pojaviti u javnosti. Ako je rabin bio pripit, nije smio podjeljivati blagoslov. Iznimka je u tom pogledu bio blagdan Purim (nešto slično kao naše poklade). „Dužnost je čovjekova da se na blagdan Purim napije tako da više ne može razlikovati osobe” piše u Mišni (Berakhoth 162). Apstinencija je poznata: zavjet nazirejski i zavjet žena jest – ne piti vino kroz 30 dana. (E. Pax, Essen und Trinken, 289–290).

Dok je kućedomaćin za vrijeme pashalne večere (ili habure) visoko držao kalež s vinom (usp. Ps 116,13), molio je molitvu zvanu *kidduš*.²⁵ Ona počinje riječima: „Blagoslovljen da si, Gospodine, Bože naš, kralju svega svijeta, koji si stvorio plod trsa...” Poslije toga izriče molitvu nad kruhom (usp. Lk 22,17.19). Kruhu prije nego ga podijeli sustolnicima doda nešto soli. To je sakramentalni čin. Podsjeća na Br 18,19: „To je savez osoljen, trajan pred Jahvom, tebi i tvoje potomstvu s tobom!”

25 Riječ *kidduš* je hebrejska. Dolazi od glagola *kdš* što znači biti svet. *Kidduš* znači svet, posvećenje. To je molitva koja se moli na početku šabata ili bilo kojeg drugog blagdana. Molitva se moli nad kaležom vina. U sinagogi se moli poslije prve službe Božje a kod kuće prije jela obično nad kaležom vina a može i nad kruhom. Prije prvog jela moli se opširniji *kidduš* a prije drugog jela kraći.

Poslije blagoslova nad vinom slijedi čitanje liturgijskog teksta koji je bio prilagođen za određeni blagdan. Molitva *kidduš* zajedno sa svetom večerom nastala je još u vrijeme babilonskog sužanjstva. Opsluživala se najprije u sinagogama – koje su upravo u tu liturgijsku svrhu prvobitno bile građene – a kad su se Izraelci vratili u svoju staru domovinu, opsluživali su je isključivo u svojim domovima. Ona je od tada bitno kućni obred, kućna liturgija.

U židovskoj sakralnoj gozbi nema transspustancijacije. Kruh i vino ostaju dalje kruh i vino. Židovi su izbjegavali predodžbu transspustancijacije u strahu pred poganskim kultovima – osobito pred dionizijevskim kultom – u kojima se vjerovalo da se kruh i vino pretvaraju u dotično božanstvo i da čovjek ako blaguje tako pretvoreni kruh u božanstvo, postaje dionikom tog božanstva.²⁶ Odatle je razumljivo zašto je Pavao branio vjernicima jesti sveta jela (Dj 15,29 i 1 Kor 8, 1.4.8).

Kao što na svetim gozbama posvećuju vino tako posvećuju i kruh. Kruhu su pridjevali sveto, sakralno, otajstveno-sakramentalno značenje. Zato su kruh – osobito šabatni kruh *halla* – pripremali po strogo određenim propisima (usp. Br 15,18–21). Žene su smatrale jednom od tri najveće dužnosti spremati *hallu* odnosno posvećeni kruh.²⁷ Kućedomačin je nad kruhom molio slijedeću molitvu: „Blagoslovljen da si Gospodine, Bože naš, Kralju svega svijeta, koji si nas svojim zapovijedima posvetio i dao nam ovu *hallu* odn. podizanicu.” Potom je lomio kruh i dijelio ga svojim sustolnicima.

Poslije blagoslova i blagovanja slijedi najprije recitiranje psalma (na šabat Ps 126 a na radne dane Ps 137), a potom molitva koja ima pet dijelova (blagoslov nad hranom, blagoslov nad zemljom Izraelom, spomen na Jeruzalem, zahvala Jahvi za sva dobra djela, blagoslov nad sustolnicima i, na kraju, eshatološko-mesijanski dio). Molitva završava Ps 18,51 odn. 2 Sam 22,51: „Zato te slavim, Jahve, među pucima i psalam pjevam tvome Imenu: umnožio si pobjedu kralju svojemu, pomazaniku svome milost si dao, Davidu i potomstvu njegovu navijeke!”

Osobito svečano obavlja se *kidduš* ako su prisutna tri odrasla muškarca. (Zato i veli Isus: „Gdje su dvojica ili trojica u moje ime sabrani, ondje sam ja među njima!” Mt 18,20). Prije blagoslova nad kruhom i vinom predviđene su na šabat predvečer i pjesme (zemirot).

Svršetak šabata – odmah nakon zalaza sunca u šabat – također je proslavljen *molitvom nad vinom* (hebr. *habdala*), uživanjem posvećenog vina i gašenjem šabatnog svjetla. Vino je za Židove imalo preneseno značenje. Značilo je mesijanska vremena i mesijanske darove. Sreća što ju je Bog obećao svojim vjernima

26 ŠALOM BEN HORIN, nav. dj. 127. E. PAX, Essen und Trinken, 275–291. E. PAX, Jüdische Familienliturgie in biblisch-christlicher Sicht 248–261.

27 Kruh su u židovstvu redovito pripremale žene. Pripremati šabatni kruh smatrale su Židovke, uz paljenje šabatnih svjetla (svijeće na memori – sedmerokraki svijećnjak) i pranje poslije mjesečnog pranja, svojom najsvetijom dužnošću. Uopće žene su imale veliku ulogu u pripremanju večere – gozbe. One su bile stalno u pokretu, uvijek na uslugu gostima. Odatle možemo razumjeti onaj Lukin opis Marte i Marije kad ih je pohodio Isus (Lk 10, 38–42). Marta je Isusa primila u svoju kuću. Bila je mnogo zauzeta posluživanjem. Htjela je Isusu ugoditi kako najbolje može.

često je već u Starome zavjetu izražena u obliku velikog obilja vina (usp. Am 9, 14; Hoš 2,24; Jer 31,12; Iz 25,6; Joel 2,19 i Zah 9,17). Kasno židovstvo je na prijelomu dvaju zavjeta razvilo vrlo važnu teologiju o vinu kao simbolu Mesije i mesijanskih vremena. Rabini su, pozivajući se na starozavjetni tekst iz Post 49, 10–12, uzimali izobilje najizvršnijeg vina kao znak novog, mesijanskog vremena.²⁸ Pisali su kako će u mesijanska vremena trebati kola za jedan grozd. Stoga nikakvo čudo što će Isus također govoriti o vinu kao znaku odnosno simbolu novoga saveza: Savez koji će on uspostaviti jest novo vino od kojega pucaju stare mješine (usp. Mk 2,22 i paralele). Ista je misao vina kao znaka mesijanskih vremena prisutna – i to na neobično pregnantan način – u Iv 2,1–11 (svadba u Kani Galilejskoj): svadbena vino, to dobro crveno vino na koje su čekali „do sada”, jest Krist sam i mesijanska dobra koja on čovjeku donosi: ljubav, veselje, sreća, zajedništvo s Bogom i spasenje (usp. Iv 2,10; usp. još i Iv 4,23 i 5,25). Izraz „novo vino” susrećemo i kod Mt 26,29: vinom se dočarava eshatološka gozba što ju je Isus pripremio svojim vjernima u kraljevstvu Očevu.²⁹ A sve ono što je vino Židovu značilo i naznačavalo ostvarilo se u Isusu: u njegovoj mucismrtni-uskrsnuću, u njegovu životu koji je darovao Ocu za otkupljenje i za život svijeta. Upravo zato Isus nad posvećenim kaležom vina izgovara riječi: „Ovo je krv moja, krv Saveza, koja se proljeva za sve za oprostjenje grijeha!” (Mt 26,28, usp. još i Mk 14,24), „Ovaj je kalež Novi savez u mojoj krvi, koja se za vas proljeva!” (Lk 22,20; usp. i 1 Kor 11,25). Ono značenje koje je vino imalo u židovstvu ostvaruje se savršeno u osobi Isusa iz Nazareta. I kao što su se do te pashalne večere pobožni Židovi, pijući vino i jedući kruh, sjećali veličanstvenih djela Božjih i vjerovali da se i na njima, u njihovu životu, ponovno ta spasenjska djela Božja ostvaruju, tako će se od sada Isusovi sljedbenici, Isusovi vjernici, pijući euharistijsko vino i blagujući euharistijski kruh, sjećati muke-smrtni-uskrsnuća Gospodina Isusa i vjerovati da time na sebi i u svome životu ostvaruju ono što je Isus svojom smrću za sve ostvario: zajedništvo s Bogom koje je jedino on, Isus Mesija, kadar posredovati ljudima. U tom židovskom duhu pisao je i razmišljao Pavao kad je pisao: „Zar nije posvećeni kalež koji posvećujemo zajedništvo s krvlju Kristovom? Zar nije kruh koji lomimo zajedništvo s tijelom Kristovim? Budući da smo samo jedan kruh, mi svi smo jedno tijelo, jer smo svi mi dionici jednoga kruha” (1 Kor 10,16–17). „Uistinu, svaki puta kad jedete ovaj kruh i pijete ovaj kalež navješćujete smrt Gospodnju dok on ne dođe!” (1 Kor 11,26).

I *kidduš* i *havdala*³⁰ su kućna liturgija. Kuća – rekosmo već ranije – za Židova imaše sakralno značenje. Tu se dijete po prvi puta susretalo s otačkim predajama, od majke dobivalo (zajedno s majčinim mlijekom) vjerske upute, a kasnije od oca detaljniji vjerski nauk. Vjerski se nauk zajedno s vjerskim otačkim predajama prenosio s oca na sina u okviru liturgije i izvan nje. Odatle je razumljivo kako su Židovi mogli kroz stoljeća progonstva u kršćanskoj Evropi srednjeg vije-

28 IRENEJ, Adv. Haer. 5 c. 33. PG 7, 1213.

29 X. LEON-DUFOUR, Rječnik biblijske teologije 1416.

30 *Habdala* (ili *Havdala*), znači *razlučivanje*, jest molitva koja se moli na svršetku šabata ili bilo kojeg drugog blagdana. Moli se nad kaležom vina.

ka uspjjeti sačuvati svoju vjeru i svoje predaje. Oni su srasli s otačkim predajama. Nama kršćanima to – očigledno – nedostaje upravo zato što smo liturgiju istrgli iz kuće, iz kruga obitelji, i svu prenijeli u drugi prostor, te se često događa da dijete pomisli da ono što u tom drugom prostoru dobiva nije nešto što baš tako bitno spada u njegov život.³¹

EUHARISTIJA (VEČERA GOSPODNJA) KAO GOZBA

Isus je često sa svojim učenicima i s nekim ženama koje im posluživahu (Lk 8, 2–3) zajedno blagovao. I za nj kao i za svakog pobožnog Židova blagovanje bijaše sveta stvar, sveti obred, vanjski znak zajedništva i drugarstva, koje je za starog orijentalca što življaše za svoje pleme i za svoju obitelj bilo od tolike važnosti. Taj osjećaj zajedništva, koji je inače kod svih ljudi tako duboko usaden u njihovo biće, bio je osobita karakteristika Židova.

Blagovanje su Židovi promatrali samo s vjerskog stanovišta. Za njih nije postojalo neko profano, čisto materijalno blagovanje. Zato su blagovanja bila vazda popraćena molitvama i posebnim vjerskim obredima. Taj vjerski karakter blagovanja mogao je biti više ili manje naglašen, već prema grupama i prilikama. Poznato je da su Eseni u Kumranu posebno cijenili svete gozbe i obavljali ih uz posebni vjerski obred. U Starome zavjetu gozba je – vidjesmo – često poslužila kao usporedba za zajedništvo s Bogom, za nova vremena, mesijanska vremena i za dobra koja će nam Bog u novim vremenima dati (usp. Iz 2, 2s i drugdje). Psalmist vjeruje da će mu Jahve – dobri Pastir – stol prostrti i čašu do vrha napuniti (Ps 23, 5).

Kao što su sz. proroci upotrebljavali gozbu kao sliku eshatoloških vremena, tako je i Isus rado posezao za slikom gozbe da bi njome prisutnima predočio eshatološku stvarnost: zajedništvo s Bogom u njegovu kraljevstvu (Mt 5, 3.6; 22, 1–14; 26, 29 i paralele; još i Lk koji od svih sinoptika najradije spominje gozbu: vidi u tom smislu njegovu redakciju Lk 11, 11 u odnosu na Mt). Isus je sebe predstavio u slici kruha: on je kruh istinski koji s neba silazi (Iv 633. 3541. 48), koji jedini može svakog čovjeka koji k njemu dolazi i od toga kruha blaguje privesti na vječnu gozbu (Lk 22, 30) gdje će piti „novo vino” (usp. svadbu u Kani: Iv 2, 1–11) s Abrahamom, Izakom i Jakovom (usp. Mt 26, 29; 8, 11). To će biti gozba na kojoj će biti okupljeni svi otkupljeni i svatko će licem u lice gledati Gospodina Boga.³²

Isus se rado odazivao pozivima na gozbe (Lk 7, 36–50). Bez skrupula dijeli stol s grešnicima i s carinicima Matejem (Mt 9, 10) i Zakejem (Lk 19, 2–1). Zato ga farizeji nazivaju „izjelica i vinopija” (usp. Mt 11, 19). Blagovanje, gozbu, Isus tumači kao spasenjski čin za nazočne. Zakeju kojemu ide na večeru veli: „Danas je došlo spasenje ovoj kući, jer je i on Abrahamov sin!” (Lk 19, 9). Na večeri kod Šimuna farizeja reče Isus grešnici što se došuljala do njegovih nogu i iz ljubavi učinila nekoliko znakova pažnje: „Oprošteni su ti grijesi” (Lk 7, 48), jer je mnogo

31 Usp. opat LAURENTIUS KLEIN OSB, Jerusalem. Einheit der Gegensätze 28.

32 X. LEON·DUFOUR, nav. dj. 276.

ljubila (7,47). Zajedničke gozbe su kao sakralni čini kadre ljudima oprostiti grijeh pogotovu ako na njih pozivaju hodočasnike, beskućnike, ugrožene putnike i prema njima iskažu sve znakove pažnje i ljubavi. Sjedaajući za stol s grešnicima Isus je pokazao da grešnicima želi donijeti mir, oprostjenje i izmirenje s Bogom (usp. Mt 9,9–13; 11,9). Kao eshatološki poslanik Božji tako je dokazao da se Bog neizmjerljivo zanima za čovjeka. Njegovo blagovanje s učenicima i s ostalima zapravo već jest u neku ruku ostvarenje mesijanske gozbe: „Mogu li svatovi postiti dok je s njima zaručnik?” (Mk 2,19). Isusova gozba s učenicima jest eshatološki znak nadolazećeg kraljevstva Božjeg, znak i anticipacija eshatološke gozbe u kraljevstvu Božjem (Mt 22,1–14; 25,1–13).

Mesijina je gozba i ono čudesno nahranjenje tisuća ljudi, koje se vjerojatno samo jedanput dogodilo, ali nam je u Evandeljima opisano na šest mjesta: Mk 6, 31–44; Mt 14,14–21; 15,32–39; Mk 8,1–10; Lk 9,11–17 i Iv 6,1–15. Doista, evanđelisti su to blagovanje shvatili kao mesijansko-eshatološki znak. Osobito Ivan u svome Evandelju promatra ovu gozbu s tisućama ljudi kao mesijansko-eshatološki znak. Upravo zato on tako jako naglašava da je to ponovljeno čudo mane u pustinji: Isus je novi Mojsije koji u pustinji ljude poredane po grupama hrani čudesnom hranom. Ovdje je Isus, kao i na posljednjoj večeri, u ulozi kućedomačina: uzima kruh u ruke, podiže oči prema nebu, blagoslovi kruh, lomi ga i dijeli prisutnima. Svi ovi izrazi koje susrećemo u opisima čudesnog nahranjenja ljudi upućuju na Isusovu posljednju večeru i, konačno, na svaku židovsku večeru. Isus kao *novi Mojsije* sklapa *Novi savez* s ljudima.

Posljednja večera Isusova bila je vrhunac njegove ljubavi i učinkovit znak Božjeg praštanja i oslobođenja od grijeha i obred sklapanja Novog saveza po kojemu Bog zasniva novi odnos prema ljudima i na sasvim nov način i definitivno ih prihvaća u svoje zajedništvo, u svoj suživot. Nije stoga bez razloga što je Isus tu svoju posljednju večeru i vremenski i teološki uokvirio u pashalnu večeru.³³ Kod nje je Isus kućedomačin koji svoje prijatelje dariva ne samo *blagoslovljenim kruhom* i *vinom* nego iznad svega svojom *milosnom prisutnošću*. Kad učenicima izriče da *to čine njemu na spomen*, onda im tu večeru ostavlja kao svoj testament, kao učinkovitu prisutnost u njihovoj sredini – u sredini svojih vjernika – i poslije svoje smrti. Zato je mlada kršćanska zajednica u večeri Gospodnjoj, koju su činili Isusu na spomen, gledala Isusa prisutna među njima. Prisutna Isusa prepoznavali su iznad svega u *lomljenju kruha*. Izvršna ilustracija za to je ona večera dvojice učenika u Emausu (Lk 24,13–35): u lomljenju kruha prepoznali su Isusa prisutna među njima. U euharistiji Isus je i dalje kućedomačin, on je i dalje prisutan kao proslavljeni Gospodin, prisutan je u vjeri u srcima svojih vjernika. I Isus kao gozbo-davac i gostoprimalac po toj svojoj večeri stvara savršeno zajedništvo sa svojim vjernicima. Tako ostvaruje ono svoje obećanje: „Gdje god su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, ja sam ondje među njima!” i „Evo, ja sam s vama do svršetka svijeta!” (Mt 28,20). A po zajedništvu koje Isus ostvaruje između sebe i vjernika ostvaruje i zajedništvo između vjernika i Boga.

33 P. BENOIT, *Lex recits* 210–239; J. JEREMIAS, *Abendmahlswoorte* 9–82.

Na posljednoj večeri Isus se ponašao točno onako kako se kod takve večere ponašao pobožni Židov onog vremena (usp. Mk 14,22 sl. i Mt 26,26 sl. te Lk 22, 19 sl. i 1 Kor 15,23 sl.).³⁴ Kao kućedomačin svojim je sustolnicima tumačio obredne čine (usp. hagu o kojoj prije govorismo).³⁵ Isusovi su čini na posljednoj večeri bili znakoviti i teološki bremeniti. Isus te čine nije tumačio samo u okviru sz. teologije o izlasku, oslobođenju i spasenju nego ih je primijenio na sebe: na svoj život, na svoju muku, smrt i uskrsnuće. *Blagoslovljeni kruh*³⁶ i *blagoslovljeno vino*³⁷ je tumačio kao ostvarenje svega što su Židovima ti znakovi značili, kao uprisutnjenje sebe samoga, svoje muke-smrti i uskrsnuća. Lomeći kruh i dijeleći ga prisutnima ukazao je na svoju skorbu smrt: njegov će život biti *slomljen* i *podijeljen* za „život svijeta“ (usp. Iv 6,51). Njegova smrt na križu donosi ljudima ono što su Židovi vjerovali da im donosi blagoslovljeni kruh, naime oproštenje grijeha, oslobođenje od zla (negativni aspekt) i pomirenje s Bogom i zajedništvo s njime te konačno ulazak u suživot s njime (pozitivni aspekt). Zato Isus i veli svojim: „Uzmite, jedite!“ Blagovanje blagoslovljenog kruha koji naznačuje Isusovu smrt kao spasenjski čin znači *zajedništvo s Bogom*. Isus je svoj govor na posljednoj večeri izrekao učenicima.

Isusova posljednja večera ima i karakter *oproštajne večere*. Po uzoru na patrijarhe (usp. Post 27) u kasnu su židovstvu³⁸ starci – osobito rabini – predosjećajući skorbu smrt, pozivali svoje drage i s njima po posljednji puta slavili svetu večeru. Na toj večeri kućedomačin – kandidat za smrt – izrekao bi svojim posljednje želje (testamentum) i podijelio bi im svoj patrijarski blagoslov. Takva je večera jedinstvena, neponovljiva (usp. Post 27,38). Isusova je večera oproštajna i testamentarna večera: on ovdje izriče svoje želje (usp. Iv 13,33–17,26), molitve i prisutnima podjeljuje svoj mesijanski blagoslov, i ne samo prisutnima nego jednostavno svim ljudima, jer „Bog hoće da se svi ljudi spase!“ (1 Tim 2,4).

Isusova je posljednja večera bila ne samo spomen na sklopljeni Savez nego obred sklapanja Novog saveza. U tom pogledu ona je i znak i anticipacija novog

34 U Novome su nam zavjetu na četiri mjesta sačuvane Isusove riječi nad kruhom i nad kaletom s vinom i to: Mk 14,22 sl. i Mt 26,26 sl. te Lk 22,19 sl. i 1 Kor 15,23 sl. A mogli bismo ovim tekstovima dodati i Iv 6. Ivan je naime u 6. glavi donio Isusov govor o kruhu umjesto Isusovih riječi nad kruhom i vinom na posljednoj večeri. Ovi se tekstovi (osim Ivanova) daju svesti na dva zajednička izvora, na jeruzalemski (Mt i Mk) i na antiohijski (Pv i Lk). Mnogi egzegete Pavlovom i Lukinom tekstu pridaju veću starost. Smatraju da je ta predaja nastala četrdesetih godina naše kršćanske ere u Antiohiji. Ta predaja vrlo vjerno odražava obred židovske večere. Usp. H. SCHÜRMAN, Einsetzungsbericht Lk 22, 19–20; J. JEREMIAS, Abendmahlswoorte 165–181.

35 A. GERKER, Theologie der Eucharistie 24.

36 Za „tijelo“ je upotrebljena hebr. riječ *basar* odn. aram. *bisra*. *Basar* znači cijela čovjeka ukoliko je slab i podložan smrti. U hebr. duhu „tijelo“ nije nipošto protustvarnost od „duše“ kao što je to slučaj u Grka.

37 „Ovo je Novi savez u mojoj krvi!“ Za *krv* u izvornom je tekstu stajala riječ *dam* (aram. *damma*). Krv aludira na mučeničku smrt, na nasilnu smrt. Hebr. izrazi *basar vedam* spadaju u žrtveničko izrazoslovlje. Isus sebe predstavlja kao žrtvu koju on dragovoljno Bogu prinosi za braću ljude prema onoj: „Nitko nema veće ljubavi od onoga koji svoj život za svoju braću polaže!“ Njegova je smrt najveći izraz njegove ljubavi prema ljudima.

38 Usp. Jubileji 22,1–9; 31,22 sl. Testamentum Neftali 1,2. Vidi više o tome u J. Betz, *Mysterium Salutis*, IV! 2 194.

svijeta, kraljevstva Božjeg. Isusovu posljednju večeru moramo promatrati u svjetlu sz. proročanstava o eshatološkoj gozbi (Iz 25,6; 65,13; usp. i kasnožidovske spise: npr. etiop. Hen. 62,14; sir Apok Bar 29,8 i Pirke Abot 3,20). Na Isusovoj je večeri jako prisutan taj eshatološki naglasak.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Artikel werden alttestamentliche und jüdische Wurzeln der Eucharistie als Mahl untersucht. Der Autor untersucht die atl. Stellen, die vom Mahl berichten (Gen 26,30.31.46–53; Ex 24,1–11; Jes 25,6.65 usw.). Im AT ist das Mahl eine heilige Sache, ein sakraler Ritus. Es ist ein Ausdruck der Bruderlichkeit. Den Propheten ist es ein Zeichen des eschatologischen Mahles, das Gott durch seinen Messias im Reiche Gottes verwirklichen wird. Im Spätjudentum wird diese eschatologisch-messianische Aspekt des Mahles immer stärker betont. In diesem Zusammenhang zeigt der Autor die Bedeutung des jüdischen Paschamahles und der öfters gehaltenen haburóth (Genossenschaftsmahle). Das Paschamahl war ein zikkaron, eine Erinnerung an den Auszug aus Agypten, an die einstige Befreiung, an die Befreiung überhaupt. Es war auch ein Vorzeichen einer Befreiung – der Befreiung von der Sünde und von dem Bösen – die einst der Messias verwirklichen wird. Das Paschamahl und die haburóth wurden in der Familie gefeiert. Davon eine grosse Bedeutung der Familie und des Hauses für den jüdischen Glauben. In den sakralen Mahlen (bes. Paschamahl, haburóth) spielt der Wein und das Brot, als Zeichen eine besondere bedeutungsvolle Rolle. Es handelt sich fast von einer atl. sakramentaler Bedeutung. Im Rahmen des Paschamahles muss man auch unsere Eucharistie betrachten. In diesen Rahmen ist sie schon von den Synoptikern gestellt. Sie ist die Verwirklichung des eschatologischen und messianischen Mahles, aber auch ein Zeichen des Mahles, das uns allen Gott in seinem Reiche vorbereitet. Es ist auch eine Aktualisation, eine Erinnerung an das Sterben und an die Auferstehung Jesu Christi, an die Taten also, die uns von der Sünde befreien und zu Gott hinführen.